

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/96/57-71>

Sədaqət Həsənova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya elmləri doktoru
sedagethesenova@gmail.com

AZƏRBAYCANDA BƏDİİ DİLİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan bədii dilinin inkişaf özəlliklərindən danışılır. Bu baxımdan, bədii dilimizin müxtəlif tarixi dövrlərdə qazandığı əsas xüsusiyyətlər ön plana çəkilir. Bu xüsusiyyətlər içərisində yeni söz və ifadə yaradıcılığı, eyni tərkibli ifadə və misraların müxtəlif sənətkarlar tərəfindən işlədilərək yeni üslub keyfiyyəti qazanması, bədii dildə məişət nitqinə və dramaturgiyaya xas olan dialoq mədəniyyəti, qrammatik mövzuların bədiiləşdirilməsi kimi əlamətlər təhlilə cəlb edilir. Bədii dilin inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı irəli sürülən elmi-nəzəri fikirlər dil-üslub faktları ilə əsaslandırılır.

Açar sözlər: söz, dil, ifadə, bədiilik, üslub

Sadagət Hasanova
Nakhchivan State University
doctor of philological sciences
sedagethesenova@gmail.com

Developmental characteristics of artistic language in Azerbaijan

Abstract

The article talks about the peculiarities of the development of the artistic language of Azerbaijan. From this point of view, the main features of our artistic language gained in different historical periods are brought to the fore. Among these features, signs such as the creation of new words and phrases, the use of phrases and verses with the same composition by different artists to acquire a new stylistic quality, the dialogue culture characteristic of everyday speech and dramaturgy in artistic language, and the artisticization of grammatical topics are included in the analysis. The scientific-theoretical ideas put forward regarding the development features of artistic language are justified by the facts of language and style.

Keywords: word, language, expression, artistry, style

Giriş

Bədii dil bütün dövrlərdə türk xalqlarının tarixində, o cümlədən Azərbaycanda zənginliyi və təsir gücü ilə seçilmişdir. Həm yazılı bədii dil, həm də ondan daha qədim olan şifahi bədii dil xalqımızın təfəkkür və nitq mədəniyyətini yetərinə ifadə edə bilir. Bu anlamda, şifahi bədii dilimiz daha yüksəkdə dayanır. Barmaqları mürəkkəb tanımayan, yazı-pozu bilməyən nənə-babalarımız yüzlərlə, minlərlə şeir müəlliflərindən daha gözəl, daha möhtəşəm fikirlər ifadə edən sözlər söyləmişlər:

Su gələr, axar, gedər,
Bəndləri yıxar, gedər.
Dünya bir pəncərədir,
Hər gələn baxar gedər.
Əzizim, gül üşüdü,
Şeh düşdü, gül üşüdü.
Güldün, əqlim apardın,
O necə gülüşdü?

Şifahi ədəbi dildəki insanı heyranlıqda qoyan fikirlərin dərinliyi yüzrlərlə şairi “ovsununa salıb şairlik ixtiyarını əlindən alacaq” gücə malikdir:

Əzizim, baxdı yarım,
Baxtımın taxtı yarım.
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı, yarım?!

Məgər gözün izi olurmu? Bu izi təsəvvürə gətirib görə bilmək yalnız bədii dilə xasdır.

Şifahi ədəbi dildə ümumxalq təfəkkürü əsas rol oynasa da, yazılı ədəbi dildə ayrı-ayrı söz ustalarının xidməti mühüm yer tutur. Bütün yazarlar, bir tərəfdən, ədəbiyyatın zənginləşməsinə çalışmış, digər tərəfdən isə ədəbi dilimizə müəyyən qədər töhfələr vermişlər. Hər bir sənətkara dəyər vermək üçün ilk olaraq onun dilindən başlanılmasının zəruriliyi qəbul edilmiş fikirlərdəndir. Dilin insanı dəyərləndirmək üçün əsas vasitə olduğunu deyənlər çox haqlıdırlar. Şairin ədəbi dil tarixindəki qiyməti, yeri, rolu onun dil-üslub keyfiyyətləri ilə müəyyənə bilər.

Azərbaycan bədii dili uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmiş və bu prosesdə bir sıra özəlliklər qazanmışdır. Bədii dilimizin inkişafında müşahidə olunan xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

1. Yeni söz və ifadə yaradıcılığı.
2. Eyni tərkibli ifadə və misraların müxtəlif sənətkarlar tərəfindən işlədilərək yeni üslub keyfiyyəti qazanması.
3. Bədii dilin milliliyə yüksək münasibəti.
4. Əski türk dili vahidlərinin və bir zaman fəal leksikaya daxil olsa da, çağdaş dövrümüzdə dildən çıxan və ya çıxmaqda olan sözlərin qorunması.
5. Bədii dildə bir misra və ya beyt daxilində eyni sözün təkrar işlənməsinin üslub mahiyyəti.
6. Bədii dildə məişət nitqinə və dramaturgiyaya xas olan dialoq mədəniyyəti.
7. Bədii dilin hikmətli fikirlərlə zənginləşdirilməsi.
8. Qrammatik mövzuların bədiiləşdirilməsi faktları və s.

1. Yeni söz və ifadə yaradıcılığı. Klassik və çağdaş poetik nümunələr əsasında demək olar ki, Azərbaycan bədii dilinin inkişafı prosesində hər zaman yeni söz və ifadə yaradıcılığına müsbət münasibət olmuşdur. Yazarlar əsərlərində yeni ifadə yaradıcılığı nümunələrini zaman-zaman çoxalaraq üslub keyfiyyətini təmin etmişlər. Belə ifadələrdən biri kimi “saçın zəncirinə könül vermək” uğurlu bədii dil nümunəsinə əvvəl Nəsiminin, sonra isə “saçın zəncirinə könül bağlamaq” şəklində Vəqifin dilində rast gəlirik.

Miskin saçın zəncirinə verdi Nəsimi könlünü,

Ayrux nə hacətdir ana zənciri zindan, qandasın? (Nəsimi, 2004: 151)

Vəqif deyir:

Saçın zəncirinə könül bağlayıb

Məcnun kimi düşdüm dağa, Fatimə (Vəqif, 2004: 32).

Vəqifin dilində “könülə dayaq qoymaq”, “dərman eləməyə ayaq qoymaq”, “hicranın altından çıxmaq”, “ruzigarım qara günə bağlanması”, “qiblə yelləri”, “canan dağı”, “könüldən qeybət etmək”, “yarlıq etmək”, “könülün şüşəsini sındırmaq”, “əhli-kamal”, “zülfin sevdasına baş qoşmaq”, “şəhləlanmaq”, “zibalanmaq”, “şeydalanmaq”, “könül bağının şümşadı” və s. kimi onlarla maraqlı söz və ifadələr vardır. Sonrakı dövrdə Molla Cumanın dilindəki *dərd qılını, hicran ağnağı, könülün qərib qonağı, cəlladi gözlər, xəyalda hərlənmək, kamal möhtacı, sevdanın köhnəlməyi, hicran tapdağı, peşman dəftəri, möhnət çəmən*i və s. kimi ifadələr tərəvəti ilə seçilən dil vahidlərindəndir. “Könülün evinə zəlzələ düşməsi” ifadəsi isə tamamilə təzə-təzədir:

Bir kəlmə camalın vəsfən söylədim,

Ağzımdan çıxmamış yüz dilə düşdü.

Görübən xiffətin əfqan eylədim,

Könlümün evinə zəlzələ düşdü (Molla Cümə, 2006: 108).

S.Vurğunun dilində müşahidə edilən *gecənin qəlbi, zülm eli, sayğısız divanə, elçiləmək, xəyal küsdürmək, səfalət yuxusu, tufanlar əsri, qatil qəlb, suların duyumlu səsi, köhnə romantikanın xəstə qurdu, motorlu kəlmələr, Şərqin ciyərlərini gəzən azar, şerin başında turp əkmək, qafiyəli dəllallar, sənətin bazarı, dərd almaq, dərd yemək, dərdli qəzəl, nazik adamlar, tərlən könül, azgın ürək, ətəqli çöllər, qəlbi saz kimi çalmaq, sərsəm gecələr, rəssam xəyallı, sözüün sağı, rəngi rəngləmək, topuqdan yüksəyə qalxmayan xəyal, kağızın yorulmağı, həsrətin son övladı, şafəqlərdə çimən təbiət, sənətin yarı, çarlığın zülüm quşu, haqqın dodaqları, uğursuz dillər, ala gözlü gündüzlər, sərin küləyin nazlanmağı, səhərlərin ülkər gözü, dənizlərdə kürək çəkən xəyallar, açarsız, qapısız əfsanələr, küsəndirmək, şerin könül dastanı, könül yolçusu, axar qoşmalar, sığın ruh, can verən şeirlər, fəlakət bəxtimizə baxdı qıyqacı, yaslı köynək, səhərin tərlən seyri, könül kamançası, qara böhtan, qəlbi şaxta vurmaq, azadlıq çırağı, fəlakət divi, könüldən-könülə yol açmaq, ürəyi sovqat göndərmək, ağlın fəzası, könüllər mülkü, ovçu könül və s. kimi çoxsaylı ifadələr yeniliyi ilə seçilir.*

Yeni söz-ifadə yaradıcılığı baxımından Süleyman Rüstəmin də dili zəngin və maraqlıdır. Onun dilindəki söz dövləti, *ürəkdən-ürəyə yol çəkmək*, *haqq sözləri hicranlı, fəlakət təbili, heçstan əhli, böhtanzadə, xanəndə bülbüllər, qan dodaqlı gülöyşələr, noğul-noğul yağan qar, payız baharı* və s. kimi ifadələr poetik sintaksis nümunələridir. S.Rüstəmin dilində *seyran* sözü diqqəti çəkən maraqlı leksik-qrammatik vahidlərdəndir. Ədəbi dilimizdə bu leksemə Mikayıl Müşfiq, Nəbi Xəzri kimi söz sənətkarlarının dilində də rast gəlirik. Onlardan daha əvvəl isə Q.Zakirin dilində bu sözlə qarşılaşmaq mümkündür:

Badi səba, söylə mənim yarıma,
Gözəllər çıxıbdır *seyrana*, gəlsin.

S.Rüstəmin də dilində “seyran” sözünə rast gəlirik:

Bəxtini bəxtimdə görəcək aləm,
Silinib gedəcək lüğətdən ələm.
Vətən torpağını əlində qələm,
Şairlər *seyrana* çıxacaq mənsiz (Rüstəm, 2005: 27).

Bir sıra klassik və müasir şairlərin, o cümlədən S.Rüstəmin dili təsdiq edir ki, “seyran” sözü ədəbi-bədii dilimizdə bir çox məqamlarda işlənmişdir. Diqqətiçəkən faktdır ki, bu söz Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində qeydə alınmayıb, lakin həmin söz əsasında formalaşan *seyrəngah* sözü 592-ci səhifədə göstərilmişdir. Necə ola bilər, sözün əsas hissəsi lüğətdə yoxdur, lakin şəkilçili forması vardır və o da heç düzgün yazılmayıb, ona görə ki, *-gah* şəkilçisi *seyrən* deyil, *seyran* sözünə qoşulmalı idi. Bu şəkilçi *bəndərgah, qibləgah, nişangah* sözlərində olduğu kimi, sözün kökünü dəyişə bilmir. Lüğətdə isə *seyr+an+gah* əvəzinə, *seyr+ən+gah* morfemlərinin birliyi diqqəti cəlb edir. Mənşə baxımından milli olmasa da, bu söz ürəyəyatan dil vahidlərindəndir.

Hüseyn Arifin dilindəki *qaya ətri, daş ətri, həsrət odu, möhnət sınağı, yuxunun naz satmağı, duman dənizi, səyyar duyğular, atüstü ehtiram, hicran dəryası, qönçə niyyət, gözün düşərgəsi, bulud-bulud yuxu, dağın qaya qulağı, könülün kövrək vaxtı, köhlən dağlar, cığır kəmənd, dözümlü paltarı, duru duyğular, bir nağıllıq yalan*, Nəriman Həsənzadənin dilindəki *eşqin mənzili, ilahi ağrı, mənəvi qəsd, qul ləhcəsi, sısqa istedad, yalançı şöhrət, azadlıqdan qazanılan əsarət, istedad faciəsi, şerimizin Həmzətov kürsüsü, mikrofon xanəndəsi, eşqin pedaqoji imtahanı* kimi ifadələr uğurlu dil vahidlərindəndir.

Bundan başqa, Fikrət Qocanın dilindəki *qanunun lalı, gözəl dərd, zərif hövsələ, arzusun silahı, sərxoş qəm, soyuq mütilik, qaynar risk, hava hörmək, ömrün güney səması, xəyalın yüyrük yırğalamağı* kimi ifadələr də diqqəti çəkir.

Musa Yaqubun poetik dili də üslub tapıntıları ilə zəngindir. Şairin dilində belə bir yeni ifadə vardır: *hörmət tərəzisi*.

Ağrı, yüngülü yerbəyer eylər,
Bu dünya özü bir daş tərəzidir.
Ariflər gözündə, haqq divanında
Hörmət tərəzisi baş tərəzidir (5).

“Yaşıl həyəcan” birləşməsi də maraqlı dil vahidlərindəndir:

Bir buğda dəniydim, düşdüm torpağa
Şaxta, qar altında yarımcan oldum.
Torpaqdan yapışıb qalxdım ayağa,
Baharda bir *yaşıl həyəcan* oldum... (5).

“Könlümdə hələ çox *söz toxumu* var” misrasında isə şair “söz toxumu” adlı maraqlı birləşmə işlətməmişdir. Musa Yaqubun dilindəki *qismət çiçəyi, ərək yeri, hörmət tərəzisi, sevda çiçəklərim düşüb qırğına, yağışın qərib səsi, ilahi baxış, ümid şeiri, ümid ulduzu, yaşıl həyəcan, söz adamı, mənafə oyunu, söz dustağı, arzunu səməndə mindirmək, günəşin tellərini əmmək, aşkarlıq xoru, şeir bazarı, hicran qoxusu, bənövşə sözü, dünyanın doğmalığ qolları, yol azan ümid, sırğa-sırğa damcılar və s.* kimi ifadələr belə tapıntılardandır. Bu baxımdan, Eldar Baxışın *xəyalın qanadında çapmaq, ölümün zirvəsi, dərddə neft, yaxşı adamların tənəzzülü, yaman adamların taraqqası, sözü minib çapmaq, sözün üstünə qar yağması* ifadələri də diqqəti çəkir. Əli Kərimin dilindəki “kainatı sahmana salmaq” ifadəsi tərəvəti ilə seçilir:

Qayıt, yerinə qoy Ayı, Günəşi, -
Yenə olduğutək görüm həyatı.
Qayıt, gözüm nuru, könlüm atəşi,
Qayıt, sahmana sal bu kainatı (Əli Kərim, 2004: 153).

“Kainatı sahmana salmaq” səslənməsi və mənası ilə nə qədər də gözəl ifadədir! Şair hamı kimi demir ki, ayrılıq çətindir, o, dünyanı alt-üst elədi, deyir ki, Ayı, Günəşi yerinə qoy, onlar yerində olsa, hicran da bitər. Doğrudan da, Əli Kərimin bəhs elədiyi hicran fərqlidir, diqqəti çəkəndir.

Qabilin dilimizdəki sözlər əsasında yaratdığı yeni ifadələr onun ədəbi dilimizə yüksək münasibətini üzə çıxarır. *Qürur sıırmaq, ləyaqət müəllimi, sədaqət müəllimi (N.Rəfibəyli haqqında), “dümbələk şair”, səviyyə fəlakəti, cəhalət qayığı, milli şərəfsiz, lal qəzəb, pərdəli kin-küdurət, əxlaq arşını, hərəkətdə dolu yazılar, neştər dolu, əqrəb dolu, gürzə dolu yazılar, vicdanın sərhədi, ixtiyar qulu, qərar qulu, qayda qulu, zırxana, ağılın vərdisi, ağıl-qaralı mərmər dastan (Şəhidlər xiyabanı), ibrətamiz ehtişam, dəvə duyğusu, havakabab, yumruq möhürü, trəsdiqə varmaq, laqeydlilik yükü, təsvirsiz təbəssüm, millətin şairinə heykəl borcu, əməl borcu, sabahkı xələfə təməl borcu, asılıq borcu, bəxtin nərd taxtası, etiraf elanı, yaltaq cəsarət, imza yarışı, haram əzəmət, quru böhtan, sərxoşluq toxumu və s.* kimi onlarla yeni mənalı ifadələr Qabilin öz qələminə məxsusdur. Sabir Rüstəmxanlının dilindəki *ağıl çıraqları, dərd ağacı, tarixə dəllalliq edən, sözün pası, torağayın səhər himni, sözlə körüklənmək, qul söz, şeirlə evdarlıq etmək, əqidə alveri, qan içəndə qorxmayanın sözdən qorxmaq müəmması, söz güdmək, sözə əvəz ehtiyac, özgənin havasını çaldıran, fitnə göyərtmək, dərd bağışlamaq, söz dəcali, söz bayrağı, duyğuların əkinçisi, qəmin güllələnməsi, düşüncənin güllələnməsi, qisas baxışı, ölüm baxışı, intiqam məlhəmi, kürsü qəhrəmanı, çəmənin hanası, kürsü vədəsi, hərəcxana bayquşu, sözdən asılmaq, dərddə bələk gülməcə, xırdalar dünyası, söz bazarı, söz məzarı, söz xəstəliyi, söz yoluxucusu, qeybət itiləmək, qeybət üyütmək, qeybət məzarlığı, şeytan toxumu, tarixin hanası, inam yasağı, qəm tarixi, divanə həsrət, ruh dastanı, duyğu heykəli, yarpaq leysanı, səadətin quruması, kədər boy atması, turşumuş gülüş, əzik sözlər, yurdu tarix hasarı, rüşvət məzənnəsi, siyasət qumu, cəhənnəmin filialı, cəhənnəmçi, ruh dili, ürək bayraqlı, tayfa mərəzi, cənnətin filialı, dəli sevda, pul işığı, tarixin pası, əllərin dilsiz cavabı, ürəyin mərhəmət savabı, möcüzə sərgisi, etnomüştəbehlər, retrokommunistlər, hədiyyə*

çocuqları, istəyin yazı, istək yaşı, əlacsız sükut, şeytan çömçəsi, şeytan ümidi, namus qalaları, lal yazılar və s. kimi onlarla təzə-tər söz və ifadələr ədəbi-bədii dilimizin məzənnəsini meydana qoya bilir.

Söz-ifadə yeniliyi ilə yanaşı, fikir təzəliyi də bədii dilin xarakterik cəhətlərindəndir. N. Rəfibəyli deyir:

Bilsəydim, gələcəksən,
Könlümdən bayraqlar asardım.

Məlumdur ki, hər hansı bir ölkəyə və ya şəhərə əziz qonaq gələndə yüksək yerlərdən bayraqlar asılır. “Könlümdən bayrağın asılmağı” isə bədii dil faktıdır.

2. Eyni tərkibli ifadə və misraların müxtəlif sənətkarlar tərəfindən işlədilməsi. Bu faktların müxtəlif şairlərin qələmində yeni üslub keyfiyyəti yaratması bədii dilin inkişafında diqqəti çəkən faktlardır. Məsələn, “könlün dönməyi” frazeoloji birləşməsinin anlamı ilə bağlı olan fikirlərlə bir çox sənətkarın dilində qarşılaşmaq olar. Bu mənada, Molla Cumanın aşağıdakı misralarına nəzər salaq:

Bir gözələ gözüm düşdü,
Mən dönərəm, könül dönməz.
Ruhum getdi, əqlim çaşdı,
Mən dönərəm, könül dönməz (Molla Cümə, 2006: 37)

Eyni fikri XX yüzilliyin yaddaşlardan çıxmayan, sevilən şairi M. Müşfiqin dilində də müşahidə edirik:

Tərlansan, göydən enməzsən,
Bu torpaqda sevinməzsən,
Mən dönərəm, sən dönməzsən,
Yaşa, könül, yaşa, könül! (Mikayıl Müşfiq, 2004: 188).

Bundan başqa, türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində maraqlı nitq yarlıqlarından biri “qurban olmaq” felidir. Bu dil vahidinin feli sifət formasında müxtəlif üslub məqamlarına salınması bədii dilin inkişafında özünü göstərən xüsusiyyətlərdəndir. XVIII yüzilliyin şairi Molla Pənah Vaqifin dilinə müraciət edək:

Sallana-sallana dövlətxanadan,
Bir çıxı boyinə qurban olduğum.
Göydə mələk, yerdə insan gözəli
Sənsən, xoş xoyinə qurban olduğum.
Hüsnün kitabını bülbüllər oxur,
Yay qaşın bağrıma xədəngin toxur,
Həlqə birçəyindən yasəmən qoxur,
Bənəfşə muyinə qurban olduğum (Vaqif, 2004: 65).

Qeyd edək ki, Vaqifin “qurban olduğum” rədifli iki əsəri vardır. İkinci qoşmada “qurban olduğum” rədifi xitab kimi işlənmişdir:

Sən gəldin, nur doldu evə-otağa,
Gəldiyin yollara canım sadağa,
Durub qurban olmaq sən tək qonağa
Nuşdur canımıza, qurban olduğum.

Mən mayiləm, səndən düşmənəm çaşa,
Bulut zülfə, ağ qabağa, ay qaşa,
Qoy doyunca baxsın, etsin tamaşa,
Heyrandı göz-gözə, qurban olduğum.
Sən qəddinə yaşıllıq geyici,
Vaqif dəxi sənə qəzəl deyici,
Şükr Allaha, deyil adamyeyici,
Nolur gəlsən bizə, qurban olduğum (Vaqif, 2004: 69).

Dərin bir məhəbbətin dil təcəssümü olan “qurban olduğum” ifadəsi poetikləşərək M.P.Vaqifdən üzü bəri dilimizin bəzəyinə çevrilib. Bu ifadə Molla Cumanın dilində daha hərarətli səslənir, daxildən gələn böyük bir məhəbbət və nəvazişin dili kimi danışır:

Canıma nar saldı cananın canı,
Gül yanaqlarına qurban olduğum.
Görmədim cahanda sən tək yarı,
Xumar gözlərinə qurban olduğum (Molla Cümə, 2006: 187).

Azərbaycan ədəbi dilinin ən yeni dövründə M.Müşfiqin dilində “qurban olduğum” fəli sifəti şerin dilinə seçkin bir bədii və estetik gözəllik gətirmişdir:

Bilməm, mənə nəçin atmış, unutmuş,
Cövrü-cəfasına qurban olduğum.
Yoxsa özgəsinə üzünü tutmuş,
Yeni sevdasına qurban olduğum?
Mən Dilbəri sordum gəlib-gedəndən;
Dedilər, barışmaz, küsmüşdür səndən.
Mən iltifat etdim, o qaçdı məndən,
Qaçqın ədasına qurban olduğum (Mikayıl Müşfiq, 2004: 189).

Şerin silindəki yeni sevda, qaçqın əda yeniliyi ilə diqqəti çəkən poetik sintaksis nümunələrindədir.

Bundan başqa, dilimizdəki bir çox münasibətləri (məhribanlıq, sevgini, bəzən də yalvarışı və s.) ifadə edən “sənə qurban” ifadəsi də bədii üslubda bir sıra söz ustaları tərəfindən işlənən dil faktlarındanır. Aşıq Ələsgərin dilində alınmış nümunəyə nəzər salaq:

Bir sözüm var, sana pünhan deməli,
Qayılsan deyim, gülənsən qurban.
Nə müddətədi həsrətini çəkərəm,
Söyləyim, dərdimi bil, sana qurban (Aşıq Ələsgər, 2004: 74).

Əslində, adi sözlərin poetik məqsədlərə yönəldilməsi emosional fikirləri aktivləşdirərək dili üslub baxımından formalaşdırır və poetikliyi tündləşdirir.

Ələsgəri gözdən qoyma iradəyə,
Könül tab gətirməz dərdu-fərağə,
Leyli kimi vədə versən bulağə,
Məcnun tək gözlərim il, sana qurban (Aşıq Ələsgər, 2004: 75).

Məlumdur ki, tarixən “mən” və “sən” əvəzlilikləri yönük halda “mana”, “sana” kimi deyilib yazılmışdır. Bu cəhət Aşıq Ələsgərin dilində qorunub saxlanmışdır.

Aşıq Ələsgər özündən sonrakı qələm sahiblərinin yaradıcılığına təsiri duyulan sənətkarlardandır. Onun yuxarıdakı şerinə məxsus rədif və qafiyyə sözlərdən Mikayıl Müşfiq də istifadə edərək məşhur əsərini yazmışdır:

Deyirsən yanında qalacağam mən,
Çox gözəl fikirdir, qal, sənə qurban.
Nə zaman istəsən əziz canımı,
Qumral gözlərinlə al, sənə qurban (Mikayıl Müşfiq, 2004: 192).

Azərbaycan ədəbiyyatında təbiətin gözəlliyi, gül-çiçəyi deyəndə aşıq Qurbaninin “Bənövşə” qoşması yada düşür. Baharın gəlişindən xəbər verən, onun simvolu hesab edilən bu zərif çiçəyi Qurbani o qədər gözəlliklə vəsf etmişdir ki, aşığın sözləri həmin çiçəyi tanımayan adamda da xoş hisslər yaradır:

Başına döndüyüm, ay qələng Pəri
Adətdir, dərərlər yaz bənövşəni.
Ağ, nazik əlinlə bir dəstə bağla,
Tər buxaq altına düz bənövşəni.
Tanrı səni xəş camala yetirmiş,
Səni görən aşıq əqlin itirmiş.
Mələklərimi dərməmiş, göyrəni gətirmiş?
Heyf ki, dəriblər az bənövşəni (Qurbani, 2006: 47).

Ümumiyyətlə, təbiətin tərənnümü vətən tərənnümünün zəruri bir bölümüdür. Belə əsərlər vətənə, onun təbiətinə sevgini, ehtiramı coşdurur, insanda zərif duyğular oyadır. Molla Cumanın “Bənövşəni” rədifli qoşması da sənətkarlıq keyfiyyətləri ilə seçilir:

Mən sənə nə dedim, zalım, bimürvət,
Qoy qurusun qolun, üz bənövşəni.
Süsənlə, sünbüllə, gülü-reyhanla
Dərib dəstə-dəstə düz bənövşəni.
Gözəllər seyrana çıxarlar bağa,
Maşallah, hüsnündən bağa nur yağa,
Dərib dəstə-dəstə düzər buxağa,
Bənövşə qız iylər, qız bənövşəni (Molla Cümə, 2006: 78).

Molla Cumanın dilində tez-tez “könül quşu” ifadəsinə rast gəlirik. Bu ifadə M.Şəhriyarın dilində də özünü göstərən maraqlı nitq vahidlərindəndir. “Könül quşu”, əslində, bir yerdə qərar tutmayan, təlatümlü bir könülün özüdür, aşığın məkanı, ucsuz-bucaqsız xəyallar aləmidir, düşüncələrinin, demək istədiklərinin vətənidir:

Könül quşu havalardan
Durmaz, enər qərrib eldə.
Həcər dəgər şüşə misli
Hər dəm sınar qərrib eldə (Molla Cümə, 2006: 38).

Beləliklə, eyni söz və ifadələrin müxtəlif fikirlərə yönləndirilməsi bədii dilin inkişaf xüsusiyyətlərindən biridir.

3. Bədii dilin milliliyə yüksək münasibəti. Ədəbi-bədii dil tarixinin bütün zamanlarında milli dil vahidlərinə üstünlük vermək bədii dilin keyfiyyət göstəricilərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Orta dövr şairi sayılan Nəsimi yaradıcılığına baxaq:

Düşdü könül ala gözün ağınavü qarasinə,
Ayrıq anınla kimsənin ağı nədir, qarasi nə?
Gəldi fəqanə can yenə ney kimi, suzū dərd ilə,
Kim nə bilir bu xəstənin dərdi nədir, dəvasi nə? (Nəsimi, 2004: 52).

Nəsiminin bu əsərində otuz bir sözdən cəmi yeddisi alınmadır. Şairin elə əsərləri də vardır ki, onlarda bu nisbət əksinədir, yəni alınma sözlər kəmiyyət baxımından milliləri üstələyir, lakin milli təfəkkürün qüdrəti bu kəmiyyətin keyfiyyətə çevrilməsinə imkan vermir:

Mana sənsiz cahanü can gərəkməz,
Vüsalın var ikən hicran gərəkməz.
...Qəmindir könlümün təxtində sultan,
Bir iqlimə iki sultan gərəkməz.
...Gülüstanın gülü sənsiz tikandır,
Mana sənsiz gülü reyhan gərəkməz.
...Mana səbr eyləmək sənsiz, nigara,
Əgər müşkül, əgər asan – gərəkməz.
Əzəldə qılmışam eşqinlə peyman,
Bütün peyman, sınıq peyman gərəkməz (Nəsimi, 2004: 70).

Bu şəirdə milli sözlər təkrarlar hesabına müəyyən say təşkil etsə də, iyirmidən çox söz alınmadır. Lakin onlar milli vahidlərin əhatəsinə elə salınıb ki, öz sözlərimizin aydınlıq və təbiiliyi alınmaların mövqeyini sarsıda bilib. Bu anlamda, aşağıdakı nümunə də maraqlıdır:

Surətin nəqşinə xəyal irəməz,
Gözlərin alasına al irəməz.
..Bu günü gör ki, rəngi çöhrəsinə
Nə qədər al edirsə, al irəməz.
Gərçi ayı üzünə bənzədərəm,
Qaşların şəklinə hilal irəməz.
Ey cəmalül-liqa, nə dilbərsən
Ki, rüxün hüsnünə cəmal irəməz.
Bu nə zibə camal olur, yarəb,
Ki, kəmalatına kəmal irəməz.
...Ey Nəsimi, sözün müfərrihdir,
Bu cəhətdən ana məlal irəməz (Nəsimi, 2004: 75).

Ümumtürk dilinin dəyərli faktlarından olan “irmək” (çatmaq) felinin qeyri-qəti gələcək zamanda işlənərək rədifə çevrilməsi Nəsimi dilində alınma sözlərə müqavimətin maraqlı və orijinal nümunəsi kimi diqqəti çəkir. Ümumiyyətlə, bədii üslubda alınma sözlərin bolluğu ilə müşahidə edilən əsərlərin dilində bu sözlər elə məqamlara salınıbmışdır ki, əsasən, dilin axıcılığına xələl gəlməmişdir.

4. Əski türk dili vahidlərinin və bir zaman fəal leksikaya daxil olsa da, çağdaş dövrümüzdə dildən çıxan və ya çıxmaqda olan sözlərin qorunması. Bədii dilin məziyyətlərindən biri dilin tarixi faktlarına müəyyən qədər yer verməsidir. Bu anlamda, tarixən dilimizdə fəallığı ilə seçilən “oxumaq” sözünü göstərmək olar. Nəsiminin dilində bugün üçün mənası köhnəlmiş sözlərdən biri kimi “oxumaq” feli diqqəti çəkir. Məlumdur ki, çağdaş dilimizdə “təhsil almaq” və “mütaliə etmək” anlayışlarında işlənən bu söz ədəbi dilimizin qədim və orta dövərində fərqli mənə daşmışdır. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dilində o, ilk mənasından (məsələn, ismi-əzəm oxumaq) başqa, həm də “çağırmaq” mənasında işlənmişdir: *Baybörə bəg bazirganlarını yanına oxıdı, buyuruq etdi* (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 53). Nəsiminin

dilində isə tamamilə fərqli bir mənzərə ilə qarşılaşırıq: “oxumaq” sözü “demək” mənasında özünü göstərir:

Nə hikmətdir, əya, ey hüsnü-ziba,
Səni aləmlərə sultan oxurlar?
Fəda qıl canını, sən, ey Nəsimi,
Ki, canı yar üçün qurban oxurlar (Nəsimi, 2004: 210).

Nəsiminin dilindəki maraqlı faktlardan biri də budur ki, “bənzər” sözü “bənzış” şəklində işlədilmişdir:

Surətdə gərçi bənzişi çoxdur Nəsiminin,
Mənidə adı hər həcərin kimiya degil (Nəsimi, 2004: 121).

Nəsiminin dilində “göydürmək” adlı feil də var ki, ilk baxışda hazırkı dilimizdə aktiv mövqeli “göynətmək” felinin arxaik variantı kimi görünür. Lakin sözün mənası bunu deməyə imkan vermir:

Xumari-mehriniz göydürdü canı,
Yetir şərbət vüsalından nəhanım (Nəsimi, 2004: 126).

“Göydürmək” sözü araşdırılmağa layiqli faktlardandır. Dilimizdə “göy” sözü əsasında bir sıra həqiqi və məcazi anlam daşıyan sözlər vardır. Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” əsərində dərddi adamların göy rəngdə geyinmələri, xalq arasındakı xəsis adamlar haqqında “necə də göydür” ifadəsi, “ağırmaq” mənasında “göynətmək”, göy sifətindən əmələ gələn “göyermək” feilləri və s. kimi leksik-qrammatik vahidlər diqqəti cəlb edir. Məsələn, çağdaş dövr şairimiz Sabir Rüstəmxanlının aşağıdakı şeirində həmin sözə baxaq:

Barmağın ucundan sözlər göyərüb,
Daşın da dilini bilən çağımdır.
Ruhumda sehr var, sözə can verib
Özüm söz üstündə ölən çağımdır (Rüstəmxanlı, 2004: 130).

Nəsiminin dilindəki “göydürmək” feli tamamilə fərqlidir. Belə ki, bu söz müsbət mənada işlənərək tərkibində “göy” hissəsi olan sözlərdən seçilir. Yəni mehdən, məhəbbətdən canın ağırmağı yerinə düşür. Fikrimizcə, bədii dil nə qədər incələnsə, yenə də azdır. Çünki araşdırmalar çoxalıb dərinləşdikcə yeni dil faktları və mənalarla qarşılaşırıq.

Sözügedən leksik-qrammatik və üslub faktları M.P.Vaqifin də dilində bol-bol işlənmişdir:

Xeyli vaxtdır ayrılmışıq yar ilən,
Gördük, amma tanışmadıq, ayrıldıq.
Qaldı canda gizli-gizli dərdimiz,
Bircə kəlmə danışmadıq, ayrıldıq! (Vaqif, 2004: 19).
Qərib-qərib durduq biganələrtək,
Soyuq-soyuq baxdıq divanələrtək.
Dönmədik başına pərvanələrtək,
Eşq oduna yanımadıq, ayrıldıq!
Olmayaydı belə səfərə çıxmaq,
Biz yar ilə danışmadıq, ayrıldıq.
Halallaşib, himmətləşib dost ilən,
Təmənnəşib görüşmədik, ayrıldıq (Vaqif, 2004: 20).

Birinci bənddəki “tanışmaq” sözü maraqlı leksik-qrammatik dil vahidlərindəndir. Bizim dilimizdə “tanınmaq” felindən yaranan “tanış” ismi və “tanış olmaq” tərkibli feli vardır. Vəqifin dilindəki “tanışmaq” feli həm yığcamlığı, həm də səslənmə gözəlliyi ilə bədii estetiklik yaradan dil vahidi kimi yerinə düşmüşdür. Şerin ikinci bəndindəki “yanışmaq” feli də maraqlıdır. Dilimizdə milli mənşəli “yanmaq” feli işləkliyi və söz yaradıcılığında fəallığı ilə seçilir. Lakin dilimizdə həmin felin qarşılıq-birgəlik növündə işlənməsi ilə ilk dəfə Vəqifin dilində qarşılaşırıq. “Eşq oduna yanmaq” ifadəsi lirikada o qədər işlənməmişdir ki, artıq qəlibə çevrilmişdir. Lakin ifadənin son sözünün “yanışmaq”, yəni “birlikdə yanmaq” feli ilə ifadəsi bədii dildə təzə və tərəvətli bir vahid kimi səslənir. Uzun zaman araşdırma aparılsa da, “təmənnəşmək” sözünə lüğətlərdə rast gəlmədik. Nəhayət, Kubra Quliyevanın 2019-cu ildə çap olunmuş “Bədii ədəbiyyatda dialektizmlər” adlı kitabında “təmənnələşmək” və “təmənnəşmək” sözləri ilə qarşılaşdıq. “Təmənnələşmək” sözünün “sözləşmək”, “təmənnəşmək” sözünün isə “hak-əhval tutmaq”, “əhvallaşmaq”, “görüşmək” anlamları qeyd olunmuşdur. Lakin bu sözlər “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində göstərilməmişdir.

Bundan başqa, bütöv bir sintaktik vahidin – misra və ya beytin müxtəlif şairlərin yaradıcılığında işlənməsi faktı da diqqəti cəlb edir. Bu mənada, Vəqifin eyni misrasına S. Vurğunun dilində rast gəlirik:

Vəqif, yad et səni yad eyləyəni,
Doğru sanma hər bir yaram deyəni.
Qoymaz göz önündən sevən sevəni,
Könüldən-könülə yollar görünür (Vəqif, 2004: 120).

Məlumdur ki, 50 illik yubileyi keçiriləndə Azərbaycanın ilk Xalq şairi S. Vurğun yataq xəstəsi idi və o öz yubileyində iştirak edə bilmirdi. Tədbirə gələn dost-taşılarla, poeziya, elm və incəsənət adamları ilə radio vasitəsilə əlaqə saxlayan şair “Vəqif” dramında yazdığı mistalarla belə demişdir:

Gözüm gözünüzdən uzaq olsa da,
Könüldən-könülə yollar görünür (Vurğun, 2005: 20).

Faktlar göstərir ki, Vəqifin dilindən faydalanan şairlərimiz çoxdur. Onlardan biri də S. Rüstəmdir.

Vəqifin aşağıdakı şerinə nəzər salaıq:

Vəqif, çoxdur dərdin, mən də bilərəm,
Bir gün görməyəndə, yəqin, ölərəm.
Ağlasan, ağlaram, gülsən, gülərəm,
Xəstəyəm, dərmanım neçün ağlayır? (Vəqif, 2004: 122).

Bu şerin üçüncü misrası eynilə S. Rüstəmin “Təbrizim” şerində təkrarlanmışdır:

Ağlasan, ağlaram, gülsən, gülərəm,
Yaşasan, yaşaram, ölsən, ölərəm.
Varımı sənənlə yarı bölərəm.
Gəl bir də üzündən öpüm, Təbrizim,
Başına gül-çiçək səpim, Təbrizim (Rüstəm, 2005: 7).

Molla Cumanın dilində çağdaş dilimizdə işlənmə fəallığını azaldan milli leksik-qrammatik vahidlərin çoxu aktiv mövqeyi ilə diqqəti cəlb edir. Belə maraqlı sözlərdən biri “yaşımaq” sözüdür. Bu söz həm olduğu kimi, həm də yerli tələffüzə uyğunlaşaraq “yöşürmək” şəklində aşığın dilində fəal yer tutur:

Çəkibən yaşmağı yüzün yösürmə,
Sinəmin üstünə dağ qoyan dilbər.
Gedibən dərdimi həddən aşırma,
Allahı seversən, bir dayan, dilbər (Molla Cümə, 2006: 101).

Aşığın dilində çox sayda ümumtürk dili vahidləri işlənmişdir. Onlardan biri kimi “dəfə” numerativ sözünün əvəzində işlənən, çağdaş türk dilində fəallığı ilə seçilən “gəz” (kəz) sözüdür:

Cüməyəm, cigərim daşa döndərdim,
Xəlvət yerdə göz yaşımı əndərdim,
Üç gəz sənə salam-dua göndərdim,
Bir gəz dua göndərmədin mənə, yar (Molla Cümə, 2006: 121).

Əski türk dillərində felin əmr şəklində birinci şəxsin təkinin sonluğu kimi, *-ayım*² şəkilçisindən istifadə olunmuşdur ki, müasir Türkiyə türkcəsində indi də belədir. Lakin bizim dilimizdə sözügedən şəkilçi arxaik plana keçmişdir. Molla Cumanın dil-üslub xüsusiyyətləri üzərindəki araşdırmalar həmin şəkilçinin XIX yüzillikdə və XX yüzilin əvvəlində hələ də işlək olduğunu göstərir:

Ay ağalar, gəlin sizə *sorayım*,
Dərdimə dərd qatan burada kimdir?
Siz Allah, göstərin, onu *görəyim*,
Qəlbimi saxlayan qarada kimdir? (Molla Cümə, 2006: 136).

S.Rüstəmin dilində də elə sözlərlə qarşılaşırıq ki, onlar hazırda ədəbi dilimizdə işlək leksikaya daxil olmasa da, ümumxalq dili vahidlərindəndir. Məsələn, hazırda dilimizdə “yaxmaq” feli fəal deyil, lakin o, “yandırır yaxmaq” şəklində işlənir. Şairin dilində isə həmin leksik vahid ayrılıqda “yandırmaq” anlamında özünü göstərir:

Deyirəm, heç kəsi yaxmasın odum,
Görməyim bir daha şair yasını.
Aparır özüylə hər köçən dostum
Bu şair qəlbini bir parçasını (Rüstəm, 2005: 36).

Yuxarıdakı nümunələr bədii üslub nümayəndələrinin bir-birindən təsirlənərək eyni dil vahidlərini yeni üslub çalarları ilə işlətdiklərini göstərir.

5. Bədii dildə eyni misra və ya beyt daxilində sözlərin təkrar işlənməsinin mahiyyəti. Bu mənzərəni bədii dildə, xüsusilə də poetik əsərlərin dilində tez-tez görmək mümkündür. İstər klasik, istərsə də çağdaş bədii dilimizdə təkrar nümunələr üslub gözəlliyi yaradan vasitə kimi tanınır. Nəsiminin dilindən aşağıdakı beyt bu mənada səciyyəvidir:

Aləmdə bugün sənəciləyin yar kimin var?
Gər var desən, yox deməzəm, var, kimin var? (Nəsimi, 2004: 193).

Bu bir beytdə dörd dəfə “var” ismi xəbəri işlənmişdir. Buna baxmayaraq, o, dilə heç bir ağırlıq gətirmir, əksinə, maraqlı və oynaq bir ritm yaradır ki, bu, Nəsimi dilinin özəlliklərindən biridir. Bu baxımdan, aşağıdakı beyt də diqqəti cəlb edir:

Eşqində Nəsimi çü qılır canını qurban,
Qurbanına qurban olayım, canım əfəndi (Nəsimi, 2004: 86).

Bu örnəkdə üç dəfə işlənən “qurban” sözü, iki dəfə işlənən “can” sözü bədiliyi dərinləşdirən vasitə kimi nəzərə çarpır.

6. Bədii dildə məişət nitqinə və dramaturgiya dilinə xas olan dialoq mədəniyyəti. Dialoq mədəniyyətinin möhtəşəm örnəklərinə Nizami Gəncəvi yaradıcılığında rast gəlirik. Şair əsərlərini farsca yazsa da, hər halda ana dilində düşündüklərini qələmə almışdır. Dialoq mədəniyyəti ilə Molla Cümə yaradıcılığında da qarşılaşırıq:

Dedim: ay dilbərim, seyrəmi çıxdın?
Dedi: sevdalıyam, gəzməsəm, olmaz!
Dedim: mən dostuna nə mail baxdın?
Dedi: möhnətinə dözməsəm, olmaz! (Qurbani, 2006: 191).
Dedim ki, ismini Pünhan eylədim!
Dedi: danış görüm, sənə neylədim?
Dedim ki, eşqindən qəzəl söylədim,
Dedi: qələm gətir, yazmasam, olmaz! (Molla Cümə, 2006: 191).
Dedim: Molla Cümə qəmdə qalıbdır,
Dedi: ah, naləsi canım alıbdır.
Dedim ki, göz yaşım göllər olubdur,
Dedi: mən sonayam, üzüməsəm, olmaz (Molla Cümə, 2006: 191).

XX yüzilliyin ikinci yarısında H.Arifin dilində də dialoq mədəniyyəti örnəkləri vardır:

Dedim: – Telin nə gözəldir! –
- Yox-yox, ona dəymə! – dedi.
Dedim: – Nə vaxt gəlim sizə?
- Qapımızı döymə! – dedi.
Dedim: – Nədir bu işvə, nəz?
Dedi: – Yeri, şerini yaz!
Dedim: – Ay qız, belə olmaz.
- Get, oğlan, baş əymə! – dedi.
Dedim: – Qövr eləyir yaram,
Dedi: – Sənlə yoxdur aram.
Dedim: – Axı sənətkaram,
Çox özünü öymə! – dedi (Hüseyn Arif, 2004: 70).

7. Bədii dilin hikmətli fikirlərlə zənginləşdirilməsi. Molla Cumanın dili bir sıra tərbiyəvi fikirlər və hikmətli ifadələrlə zənginliyi ilə də seçilir:

Bədəsil dost olan şadiman gəzməz,
Nə hörmət eləsən, ürəyi qızmaz.
Əsil dost sizinlə dostluğu üzüməz,
İstərsə boynuna yüz qılınc dəyə (Molla Cümə, 2006: 89).
Gerçək sözdür, mərd namərdə qarışmaz,
Vəfasıza vəfalı dost dağısmaz (Molla Cümə, 2006: 95).
Verimli ağıldan heç ağıl olmaz,
İgidin öz ağılı başında gərək (Molla Cümə, 2006: 155).
Heç qara daşlardan cəvahir olmaz,
Cəvahir mədənin daşında gərək (Qurbani, 2006: 155).
Dəryanın qəvvəsi ölməyə baxmaz,
İkicə sərcə bir qırğıdan qorxmaz (Molla Cümə, 2006: 161).
Bir misaldır, atalardan qalıbdır,

Yabaya dözməyən xırmana girməz (Molla Cümə, 2006: 422).
Elin arasında adam yoxlanır (Molla Cümə, 2006: 111).

Musa Yaqubun 1971-ci ildə yazdığı şerindəki “Yaxşı adamları qoruyaq gəlin!” misrası C. Novruzun “Sağlığında qiymət verin insanlara” misrasının anlam sanbalı ilə səsləşir. Sabir Rüstəmxanlının dilindəki aforistik səciyyəli aşağıdakı örnəklər də xarakterikdir:

Yurdun azadlığı sözdən başlanır,
Ürəkdən başlanır, gözdən başlanır (Rüstəmxanlı, 2004: 227).
Söz ki ucuzlaşıb dəyərdən düşür,
Elə bil bir igid yəhərdən düşür (Rüstəmxanlı, 2004: 227).
Harda ki əyriyə doğruya gülür,
Ora cəhənnəmin filialıdır (Rüstəmxanlı, 2004: 295-296).
Yataqda ölənə məzar narahət,
Torpaq da döyüşdə ölənə sevir (Rüstəmxanlı, 2004: 297) və s.

8. Qrammatik mövzuların bədiiləşdirilməsi faktları. Maraqlıdır ki, bədii dildə qrammatik termin və ya sözlərin mövzu seçilməsi faktları vardır. Bu məsələ ilə ilk dəfə Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında qarşılaşırıq. Aşıq o zamankı əlifbada (ərəb əlifbasında) əks olunan hərfləri nəzmə çəkmiş, onların dini-fəlsəfi mənalərini açmışdır:

“Se” – sabitdi doğru yola,
“Sim” – ucadı, bax calala,
“He” – mehribandı halala,
Münkir ondan xəcalətdi.
“Xe” – birdi, xaliqi-əkbər,
“Dal” – doğru doqquz fələklər,
“Zal” – zikr eylə dildə əzbər,
“Re” – rəsulumuz Əhməddi (Aşıq Ələsgər, 2004: 23).

Aşıq sözügedən şeirdə 24 hərflə haqqında maraqlı fikirlər irəli sürərək elmiliklə bədiiliyi qovuşdurmuşdur. Əlifbadakı hərflər haqqında aşıq poeziyasında heç kəs Aşıq Ələsgər qədər məntiqli bədii fikir söyləməmişdir.

Çağdaş ədəbi dilimizdə Qabilin “Üç nöqtə” şeri də bu baxımdan, diqqəti çəkir. Şair təsdiq edir ki, fikrin ifadəsi üçün söz tapılmayanda üç nöqtə ən gözəl vasitəyə çevrilir.

Söz tapmasan, dada yetər üç nöqtə,
Əvəzində o danışar, o dinər.
Yersiz olsa, boş şey, hədəz üç nöqtə,
Mənalarla kədərlənər, sevinər (Qabil, 2004: 48).

“Üç nöqtə” şeri müəllifinin ana dilimizi dərinlən bilməsini və poetik mədəniyyətinin yüksək olduğunu göstərir. Bu durğu işarəsinin gizli mətləbləri ifadə etmək bacarığı, dilə gəlməyən sözləri bildirmək qabiliyyəti şairin nəzərindən qaçmamışdır:

İncə mətləb kodlarıdır üç nöqtə,
Hər biri bir qıfılənddi, aç görək!
Lap bir məktəb açarıdır üç nöqtə,
Bu məktəbin təlimindən qaç görək!
Bir him-cimdir, bir qaş-gözdür üç nöqtə,
Qazdan ayıq xəbərdardı, ayıq ol!
Dilə gəlməz elə sözdü üç nöqtə,
Atalar da üçdən deyib, sayıq ol! (Qabil, 2004: 48).

Bədii dildə üç nöqtənin həsrət, intizar bildirməsi məqamları da vardır. Ana dilinin dadı-tamı çökmüş poetik dil bu məqamları daha dərinə və mənalı əks etdirir. Burada şairin həssaslığı, dünyagörüş və istedadı birləşir:

Ömür yolu düz önündən keçər hey,
Baxıb-baxıb dolan gözdü üç nöqtə.
Xatirələr bulağından içər hey,
Gözü yolda qalan gözdü üç nöqtə (Qabil, 2004: 48).

Mövzu-məzmun harmoniyasının gözəl nümunələrindən olan “Üç nöqtə” şərinə fikir bütövlüyü məntiqli, aydın və konkret sözlərlə verilir, dilin qayda-qanunlarını bilən və kamilliklə mənimsəyən müəllif tərəfindən poetik keyfiyyətlə təqdim edilir:

Mənalara açmasıdır üç nöqtə,
Açıldıqca şərhə qalmaz ehtiyac.
Təxəyyülün uçuşudur üç nöqtə,
Simurqa da daha olmaz ehtiyac (Qabil, 2004: 48).

Doğrudan da, üç nöqtənin mənasının açılmasına ehtiyac hiss olunur. Bu durğu işarəsi haqqındakı mülahizələrin nəzmə çəkilməsi şairin poetik və nəzəri təfəkkürünün açarını təqdim edir:

Etirafdır, xəyanətdir üç nöqtə,
Üzümüzə üç güllənin yeridir.
Anlayana kifayətdir üç nöqtə,
Köksümüzə üç güllənin yeridir (Qabil, 2004: 48).

Diliçilik elmində üç nöqtənin elə bir mənası yoxdur ki, Qabilin “Üç nöqtə” şərinə verilməsin. Adi bir durğu işarəsi haqqında belə mükəmməl fikirlərin əks olunduğu bu şerin dərsliklərə salınmasına ehtiyac vardır. Belə ki, bu əsər durğu işarələri haqqında verilən nəzəri biliklərin dərinləşməsinə, poetik-praktik Azərbaycan dilinin zənginləşməsinə kömək edər.

Bədii üslubda məişət nitqi ilə ədəbi dilin vəhdətindən yaranan elə sözlər və elə ifadələr işlənir, sözlər elə düzülüb-qoşulur ki, düşünürsən: görəsən, onlar yüz illərdir, min illərdir ki, beləmi olublar? Bu qədər sadəlik və gözəllik yükünü bu sözlər necə daşıya bilir? Bu suallara cavabı məhz bədii dildə tapmaq olar.

Nəticə

Bir zaman Azərbaycan xalqının ümummilliyi öndəri Heydər Əliyev demişdir: “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”. Bu mənada, bədii dilimizin səviyyəyə yüksəlməsində ədəbi şəxsiyyətlərin dərin və silinməz imzası vardır. Bu, bir gerçəkdir ki, sənətkarlar sözləri yaşadır, sözlər isə sənətkarları.

Ədəbiyyat

1. Nəsimi. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 336 s.
2. Vəqif, M.P. (2004). Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 264 s.
3. Molla Cümə. (2006). Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 648 s.
4. Rüstəm, S. (2005). Seçilmiş əsərləri, 3 cildə, I c. Bakı: Şərq-Qərb, 256 s.
5. <https://news.day.az/culture>
6. Əli Kərim. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2336 s.
7. Mikayıl Müşfiq. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 352 s.
8. Aşıq Ələsgər. (2004). Əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 400 s.

9. Qurbani. (2006). Əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 232 s.
10. Kitabı-Dədə Qorqud. (2004). Bakı: Öndər nəşriyyat, 376 s.
11. Rüstəmxanlı, S. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 344 s.
12. Vurğun, S. (2005). Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, IV c. Bakı: Şərq-Qərb, 400 s.
13. Rüstəm, S. (2005). Seçilmiş əsərləri, 3 cildə, II cild. Şərq-Qərb, 328 s.
14. Hüseyn Arif. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 224 s.
15. Qabil. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 248 s.

Göndərilib: 15.08.2023

Qəbul edilib: 24.10.2023